

Birkedommerens livlige Elisabeth

– en celeber skilsmisssag fra 1764

Af Søren Mulvad

Lidt sydøst for Ribe ligger landsbyen Lustrup, som i den lange periode 1468-1812 var centrum i den lille retskreds Lustrup Birk. Der er andetsteds i store træk gjort rede for dette birks historie. Her skal blot fortælles om en usædvanlig episode, som vedrørte en af birkedommerne, Jens Nielsen Outzen. Han stammede fra Emmerlev i en af de kongerigske enklaver i Sønderjylland, og var vistnok søn af en salthandler dér. Der er en ubekræftet formodning om, at han var hjulpet til de juridiske studeringer af herskabet på Schackenborg. Han blev i hvert fald student i en moden alder, og hans juridiske eksamination foregik i 1758 på Schackenborg, hvilket var ret usædvanligt. Karakteren var: »Ej aldeles ubekvem«.

Seks uger efter eksaminationen fik han bestalling som birkedommer i Lustrup Birk.

Han var formodentlig en retlinet og nøjagtig embedsmand, man har ingen årsag til at mistænke ham for andet. Desværre havde han i et svagt øjeblik i sin ungdom ægtet en pige, Catarina Elisabeth, som ikke kom til at gøre ham ære, om end hun nok på anden måde har været en spændende partner for den unge mand. Livlig var hun i al fald. Hun var datter af regimentskvartermester i Heager ved Ringkøbing Jens Falck og hustru Elisabeth Schumacher. Elisabeth Schumacher blev efter sin mands død, gift anden gang med en sognepræst i Gram, Anders Thorup. Han var præst i Gram 1751 til 1780.

Vi véd ikke, hvor de to unge fra hver sin ende af Vestjylland traf hinanden, sandsynligheden

taler for, at det har været under et tjenesteforhold et eller andet sted.

Jens Nielsen Outzen var født ca. 1725 og Catarina Elisabeth ca. 1722. De blev viede i Gram Kirke af Elisabeths stedfader den 26. september 1754 og deres første barn, Niels, blev født i Møgeltønder den 27. juli 1755, det andet barn Jens, født i Bredebro den 20. februar 1756.

Familien kom til Høm i Seem Sogn, som lå indenfor Lustrup Birks grænse, og blev bosat på en af gårdene, tilhørende Grevs-kabet Schackenborg, og Jens Outzen begyndte at arbejde som birkedommer. Han førte ikke selv pennen, når embedsbøgerne blev skrevet, selv om han hævdede skriverlønnen og stoppede den i egen lomme. Han lejede en fattig og sølle mand til det grove. Der var både politiprotokoller, skøde- og pantebøger og justitsprotokollen foruden øvrige embedsskrivelser at tage vare på. Man må ikke forfalde til at tro, at disse retsprotokoller var hverken tørre eller triste. Ganske vist er det samfundets mistrøstigheder, der oprulles deri: nabotvister, uenigheder i handel og meget deslige; men ofte gengives sagerne i samtidens mundrette replikker, så at man med ringe fantasi kan forestille sig situationen i tingstuen og på åstederne.

I nedennævnte sag må man forestille sig, at der har været stort tilløb af både landsbyboere og måske borgerfolk fra Ribe, der nok kendte birkedommeren, for han påtog sig tillige med sine egne embedsforretninger ofte at føre sager for dem ved retterne i Ribe og Hviding og måske endnu flere steder.

Elisabeth var bestemt ikke indstillet på det stil-

lestående liv som husmoder på landet. Hun havde slet ikke ambitioner om at være husmoder overhovedet. Efter nogle års forløb blev det Jens Outzen for broget at huse hende, hvad følgende retssag viser.

Den 12. juli 1763 var indstævnet en række personer ved Lustrup Birketing, for nu havde birkedommeren fået nok af sin livlige kone. Outzen kunne ikke selv sidde i dommersædet, når han var part i sagen, så byfoged Steensen fra Ribe førte retten.

Først skulle det høres, om nogen havde noget at indvende imod stævningerne.

Det var der. Sognepræsten i Gram, som var birkedommerens svigerfar, leverede et langt indlæg. Herimod protesterede Outzen. Hans væsentligste indvending var, alle de indstævnedes, i alt 15 personer, nu en gang var mødt, var det tvivlsomt, om de ville møde frem igen, såfremt sagen skulle udsættes, især fordi folk, på grund af en grasserende kvægsyge, havde skræk for at bevæge sig for langt bort fra deres egne landsbyer. I værste fald kunne de indstævnedes være døde, inden sagen kom i gang, så han bad om, at alle måtte blive taget i ed og forhørt.

Dommeren betænkte sig, men fulgte sluttelig Outzens ønske på den måde, at Outzen måtte stille sine forberedte spørgsmål til vidnerne straks, men hustruens forsvarer, advokat Fogtmann i Ribe, først skulle stille sine tre uger senere.

Ti af de femten vidner var kvinder, og disse var ikke deres medsøster nådige. Der kom artige ting for dagen.

Man fornemmer, at konerne i Høm har stået ved dørsprækkerne og holdt helt nøje øje med, hvad der foregik på bygaden og i nabogårdene.

Her skal ikke gennemgås samtlige 15 vidners forklaring. Vi vil begrænse os til de vigtigste, som var de nærmeste naboer og tjenestefolkene på gården.

Tjenestepigen Gertrud, som tidligere havde tjent hos birkedommeren og i mellemtiden var

blevet gift med en mand i Tiset, fortalte, at Outzens kone, Catarina Elisabeth i hendes tid som tjenestepige på gården, flere gange havde været så beruset, at hun havde måttet hjælpes til sengs. Når birkedommeren ikke var hjemme, hvad han ofte ikke var for sine embedsrejser for Schackenborgs skyld, så gik hustruen ud på besøg i byen og løb bestandig fra den ene til den anden, mest hvor hun ikke havde noget ærinde, for at sidde og sladre. Og når hun var hjemme, indbød hun gerne andre og bød dem på brændevin og drak selv med. Især var hun gået på besøg hos Niels Pedersen i Høm, hvor karlen Hans Sørensen fra Lustrup tjente, ligesom hun ofte indbød denne tjenestekarl til at besøge sig, når birkedommeren var ude. De spillede da kort med hverandre og gik undertiden over i loen eller laden og var borte 1/2 time eller kortere. Ofte tilbragte Hans Sørensen natten i birkedommerens hus.

Når Hans Sørensen forrettede sit arbejde i sin husbonds hus, gik Catarina Elisabeth ofte over til ham og drev allehånde gækkerier med ham, endogså i andres påsyn. Dette havde tjenestepigen selv set fra vinduet og henover gaden, hvor man kunne se ind ad lodøren i genbogården.

Når Hans Sørensen og andre havde været budne til huset om aftenen i birkedommerens fravær, havde Catarina Elisabeth fulgt dem alle til dørs, men var kommet tilbage til stuen igen med Hans Sørensen ved armen, som så var forblevet der om natten. Hun vidste dog ikke, om han havde haft lov dertil af sin husbond. Hun havde set, at Hans Sørensen tvende nætter efter hverandre havde ligget i birkedommerens egen seng under dynen og konen i bar skjorte og kuns med en liden rød trøje over. Hun vidste ikke, (med ægte jysk forbeholdenhed) af hvad årsag Hans Sørensen lå i sengen, men tykkes ikke, at det var ret. Når hun havde kunnet se det, var det fordi hun lå i en anden alkove i samme stue sammen med birkedommerens to børn.

Catarina Elisabeth havde flere gange beordret Gertrud op af sengen om aftenen efter klokken 9, hvor hver mand i Høm ellers var til sengs, og havde forlangt, at hun skulle lave tevand til sig og sine gæster.

Desuden vidste hun af at sige, at Catarina Elisabeth i 1760 en gang havde rendt efter en mandsperson og strejft om i Roager og Obeling i 1 1/2 døgn.

De næste vidner var nabokoner, som ofte havde set Elisabeth løbe om på besøg i byen og have gæster. De havde set, at hun havde gantedes med Hans Sørensen, når denne skulle arbejde i loen. De havde leget og kastet hverandre om i halmen. Ved bordet havde hun drevet gæk med Hans Sørensen og havde for spøg slået skeen ud af hans hånd. Hans Sørensen var ofte buden op til Elisabeth at ligge om natten, fordi hun – efter sin mands råd – ikke skulle ligge ene.

Man kan så spørge, hvorfra disse koner vidste alt dette. De må have listet om og kigget ind ad vinduerne eller i hvert fald sladret med alle og enhver i byen, hvad heller ikke forekommer utroligt.

Et tredje vidne vidste, at Elisabeth havde ligget i med Hans Pedersen i Høm, og at hun en gang havde fået byens smed til at bryde det schackemborgske pengeskrin op, som stod i huset, hvori birkedommeren forvarede de penge, han opkrævede i skatter til sit herskab. Hun havde taget en stor sum penge af skrinet.

En anden gang havde Elisabeth drevet om i Roager og havde på Roager Kro drukket sig så beruset, at hun lå på gulvet og spyede og måtte hjælpes til sengs af kromandens døtre.

Forhørene skred videre i langsommelige gentagelser. Hvad den ene kone ikke vidste eller havde hørt, det kunne den næste fortælle. De havde næsten alle hørt eller set det ene eller det andet. Eneste hændelse, der blev ændret, var, at byens smed ikke havde opbrudt pengeskrinet, men havde repareret det, efter at Elisabeth selv havde brudt det op.

Forhørene strakte sig over tre på hinanden følgende dage i samme uge, inden første runde afsluttedes.

Nyt forhør

Ugen derpå blev der nye forhør. Niels Pedersen i Høm forklarede, at han havde været i birkedommerens hus i dennes fraværelse. Han havde blandt andre ting set, at birkedommerens hustru lå på en canapé og sov, og at Jakob Smed sad i samme stue ved kakkellovnen og sov. Jakob Smed vågnede, rejste sig af stolen, knappede sine bukser ned, og med dem om knæene lagde han sig over birkedommerens kone og rakte tillige sin hånd op under hendes klæder. Niels Pedersen gik da hen til dem og stødte Jakob Smed for rumpen med sin fod og gik derpå sammen med sin bror Jesper, der også var til stede, ud af stuen i ungefåhr en halv times tid. Da de vendte tilbage, sad Jakob Smed ved konen, men de to brødre gik da dydigt hjem til sig selv, da det var sildigt og hver mand i byen var i seng.

Endnu en tjenestepige trådte frem og fortalte flere lystige detaljer om Elisabeths ublu omgang med gifte mænd i Høm. Ikke alle detaljer kan være umiddelbart selvoplevede uden at vedkommende vidne har sneget sig rundt og udspioneret fru birkedommer Outzen. Men da husets tjenestepiger lå i samme stue som herskabet, dog i forskellige alkovert, kan det undre én, at fruén så uhæmmet har givet sig sine lidenskaber i vold. Enten har Elisabeth været skingrende tosset eller også var birkedommeren en sådan tværdriver og træmand, at hun af den grund søgte andres selskab.

Hele sagen mundedes naturligvis ud i, at birkedommer Outzen senere fik bevilget skilsmisse af de kirkelige myndigheder efter at have præsenteret de beedigede vidnesbyrd. De nedskrevne akter fra tamperretten findes tilsyneladende ikke længere, men da Elisabeth først døde 1790 og birkedommeren allerede indgik nyt ægteskab i 1765

med Herle Beyer Iversdatter af Stavnager, så må skilsmissen være fuldbyrdet omkring 1764. Dette andet ægteskab blev indgået i Seem Kirke den 16. november 1765 og de første børn, tvillinger, blev født 1766.

Nu var det sådan, at man ikke ustraffet førte et utugtigt liv i dette land i 1760-erne. Catarina Elisabeth og hendes elsker, karlen Hans Sørensen blev idømt at skulle stå »åbenbar skrifte« i Seem Kirke. Mon ikke kirken var fyldt med andægtige sognefolk den pågældende dag?

De gode Seem-bønder blev alligevel snydt for at høre saftige detaljer fremlagt i kirken. For mærkværdigvis havde birkedommeren selv indgivet ansøgning til kongen om, at hans tidligere hustru måtte fritages for denne nedværdigelse. Fritagelsen blev bevilget, imod at hun betalte 1 rigsdaler til Ribe Hospital. Hans Sørensen derimod måtte udstå både kirkens straf og skulle dertil betale 50 rigsdaler til fattigkassen i Seem, hvad han vel slet ikke har været i stand til.

Hvad blev der så af denne livlige Elisabeth efter skilsmissen? Man véd det ikke så nøje. Hendes ældste søn, Niels blev selv jurist, og han efterfulgte sin far som birkedommer i Lustrup fra 1785, og kunne købe en gård i Hundegade i Ribe, hvor han boede, og moderen boede da hos ham der. Hun døde som sagt i 1790 og blev begravet fra Katarinæ Kirke i Ribe. I kirkebogen står der ærbart, at hun ved sin død var »Enke efter Birkedommer Outzen i Høm«. Men vi kan ikke vide, hvor hun har haft ophold fra 1764, og indtil sønnen tog hende i huset.

De øvrige søskende, af ægteskabet med Herle, gik det ikke så godt. Nogle af dem endte som fattiglemmer på Ribe Hospital. Et enkelt barnebarn blev en kendt original, – en højst ejendommelig person, der var sognepræst på Holmsland. Man kan se af denne præsts børns navne, at han i hvert fald ikke skammede sig over sin farmoder. Et af hans børn kom til at hedde Jenstrine Falkmine

Elisabeth Outzen, tydeligvis opkaldt efter begge faderens bedsteforældre på fædrene side.

Hele sagen rummer ejendommelige aspekter. Læseren må undre sig over, at de to øvrige navngivne mænd, ud over tjenestekarlen, ikke blev forfulgt med straffe, bøder og påbud om åbenbar skrifte. Man kan undre sig over den astronomisk høje bøde, som den ringe tjenestekarl blev idømt, og som han aldrig havde nogen jordisk chance for at betale.

Sagen rummer endvidere pudsige detaljer om dagliglivet i en vestjysk landsby. Det har tilsyneladende ikke været ukendt at drikke tevand på landet i 1764, med mindre der er tale om hylde- eller kamillete. Man hører, at folk i Høm kendte og benævnte møblet »canapé«, som man ellers ikke regner med, skulle have været almindeligt inventar i bondestuer på det tidspunkt.

Endelig forstår man på tjenestepigernes forklaringer, at de har sovet i samme stue som herskabet, der den akademiske uddannelse og den fine titel af birkedommer til trods, tilsyneladende ikke har levet anderledes end jævne bønderfolk.

Litteratur:

Mulvad, Søren: Lustrup Birketing. By, marsk og gest 7. 1994
Do.: Seem Sogn. 1997.

Kilder:

Lustrup Birks justitsprotokol.
Seem Sogns kirkebog.
St. Katarinæ Sogns kirkebog.
Breweksling med bibliotekar Carl Langholz, Skive og lektor Knud Prange, Brønshøj.

Søren Mulvad, født 1948, Varming Vesterby 9 6760 Ribe. Lærer. Har tidl. skrevet artikler i Fra Ribe amt, Seem Sogns historie 1997 samt en lang række artikler i ugeblade og tidsskrifter, samt flere teaterstykker for børn og voksne.